

„90 % jeho práce je neviditelné“ – svérázný Lopy

Tereza Šnellerová

Ústav české literatury a komparatistiky Filozofické fakulty Univerzity Karlovy
snell.te@seznam.cz

Publikace s prostým názvem *Jan Lopatka 1940–1993* doplňuje a uzavírá loňské působení *Revolver Revue*, která se rozhodla po zdařilé konferenci jirousovské uskutečnit symposium další — tentokrát věnované neméně významné i dráždivé osobnosti české literatury druhé poloviny dvacátého století, kritikovi a editorovi Janu Lopatkovi. Výraz uznání k jeho odkazu stvrdila na následném slavnostním večeru, kde byla kritikovi udělena Cena RR in memoriam.

Sborník, uspořádaný editorkami Editou Onuferovou a Terezií Pokornou, zahrnuje kromě jednotlivých konferenčních příspěvků rozdělených do čtyř tematických částí i Lopatkovo obsáhlé biografické heslo a exkurz zachycující jeho konkrétní úlohu v samizdatovém podniku Edice Expedice (autorem obou textů je pořadatel a interpret Lopatkových posmrtně vydaných statí Michael Špirit). Poslední jmenovaný článek vznikl nikoli přímo jako příspěvek konferenční, ale na základě podnětu vzešlého z konferenční diskuse, v níž se projevilo, že Lopatkova role v „expedičním společenství“ není zcela popsána a objasněna, a proto je zařazen do druhého oddílu konferenční části. Druhá, méně rozsáhlá část sborníku představuje jakýsi kolektivní Lopatkův portrét; pamětnická příloha, taktéž připravená Michaelem Špitem a nazvaná *Vzpomínky 1994–2013*, je realizována jako třívrstvé pásmo textů motivovaných různou příležitostí s několikerým časovým odstupem. První část naplňuje blok vzpomínek přátel a citace dokumentů (převážně časopiseckých zmínek o Lopatkovi) otištěných v září 1994 v č. 26 časopisu *Revolver Revue*, ty byly součástí cyklu „...a nastavit srdce dobře mířené ráně“, druhá část obsahuje vzpomínky souputníků oslovených Andrejem Stankovičem v únoru roku 2000 při příležitosti jubileí (koláž vzpomínek byla připravena k sedmdesátinám Zbyňka Hejdy a nedožitým šedesátinám Jana Lopatky) pro přílohu *Lidových novin Umění a kritika*. Závěr výboru tvoří reminiscence nejmladší, vzniknuvší pro komponovaný *Večer k poctě Jana Lopatky* uskutečněný 13. června 2013 Knihovnou Václava Havla. Večer moderoval a vlastním vystoupením přispěl Jan Šulc, vedle něj promluvili například Ivan M. Havel či Terezie Pokorná. Text Terezie Pokorné taktéž rámcuje celý vzpomínkový oddíl a nepřímou artikuluje téma a postoj otevřeně reflektovaný na jiných místech sborníku: kritickou skepsi integrálně zapuštěnou do hodnocení uměleckého díla i do jednání a životních událostí, jíž Lopatka přitahuje a jež osvědčuje svou platnost i v dnešních dnech. Tato kritická skepse, neochvějnost soudů a respektu hodné postoje byly pro přispěvatele sborníku

shodně hlavním impulzem, proč se soustavněji zastavit nad autorovým dílem a jeho dosavadním výkladem.

Celek knihy pak uzavírá zmíněný životopisný portrét (život, profese, tvorba). Zvolená kompozice svazku tak skýtá dvě různě vhodné a jinak přitažlivé čtenářské cesty. Při postupu od začátku aktualizuje pamětníkům i odborně zasvěceným čtenářům lopatkovský kritický odkaz, problematizuje tradované výklady jeho kritické koncepce a charakterizuje jeho ediční a redaktorskou práci (I. a II. oddíl „konferenční“ části). Další část volně zprostředkovává Lopatkovy občanské postoje (III.) od stanovisek zaujímaných v *Tváři* (Bohumil Doležal), přes dobu odmlky v aktivním psaní v počátku sedmdesátých let (Miroslav Vodrážka) až po angažmá v Chartě 77 a jeho vyšetřování mocenskými orgány StB (Petr Blažek). Tyto příspěvky doplňuje Lopatkův obraz pojatý z odlišných perspektiv (IV.): jeho zachycení v uměleckých textech přátel (Magdaléna Smějsíková), v literárněhistorických kompendiích (Eva Vrabcová), ve videozáznamech pořízených v rámci Projektu Authentic na počátku devadesátých let Památníkem národního písemnictví (z nichž pro konferenci připravil krátký film Petr Kotyk a jejichž bibliografický soupis tvoří i jádro jeho sborníkového příspěvku) a v neposlední řadě na fotografiích z rodinného archivu. Tato část je z „obrazové“ relace nejpronikavější, obsahuje široký pás spíše tematicky než chronologicky řazených fotografií prostředkujících Jana Lopatku „nepřipraveného“, v momentkách nezvýznamňujících žádný historicky důležitý akt, o to však působivějších. Souborem reprodukováných fotografií z rodinného archivu provedla Veronika Tuckerová jemně, přívětivě a mnohdy až s patrně nezáměrným truchlivým náznakem, představila Jana Lopatku ani ne jako otce či kritika, ale především jako člověka ve společnosti zvláště opuštěného a ve své opuštěnosti impozantního.

Příloha a portrét následující za oddílem *Konference* pokračují v přiblížení Lopatkovy osobnosti a jeho životního zaujetí v jiném rozměru a prohlubují ho v jednotlivých vzpomínkách. Proto se vyplatí číst komponovanou knihu i odzadu. Obé čtení akcentuje jiné aspekty. Lineární četba od počátku „vtrhuje“ dovnitř problému, v rámci charakteristik autorova odkazu představuje Lopatku z jádra jeho kritik a jiskří jejich nejpodstatnějšími tématy: „marťanskou literaturou“, kontroverzí vzniku u Lopatky tradovaného pojmu autentičnosti, zabývá se i zdánlivou nesrozumitelností a těžkou proniknutelností jeho stylu. Protisměrné čtení naopak nejprve seznamuje s autorem, celkem jeho díla — prostředkuje Jana Lopatku z informativní literárněhistorické a historické perspektivy, teprve pak přibližuje konkrétně a detailně jednotlivé aspekty jeho činnosti a uvažování. Tento kompoziční trik se zhodnotil, činí ze sborníku lopatkovskou monografii kompaktní a otevřenou.

Jako autor širěji konečně dostupný teprve v devadesátých a nultých letech, kdy vyšly v kritickém vydání *Předpoklady tvorby* (2010, předtím tiskem 1991) a knižně nikdy nepublikované stati převážně z osmdesátých let *Šifra lidské existence* (1995) a (lektorské) *Posudky* (2005), byl Lopatka v dobových interpretacích vykládán jako zásadní, snad exkluzivní, avšak neproduktivní odnož českého kriticizmu a zkamenělá legenda; některým dobovým interpretům se jevil příliš „vyhrocený“. Jeho důraz na naléhavost literatury a požadavek její absolutní neslužebnosti z něj v devadesátých letech po období práce v samizdatu a mimo „zjevnou“ sféru učinil opět nekonformního autora. V nastalé době způsobil šok svým vyhraněným postojem i vlastní přítomností, jako představitel z prostředí literárního disentu ztělesňoval jakýsi korektiv

těm, jež se do té doby domnívali být v posledních uplynulých letech určitou opozicí vůči establishmentu a přitom se drželi stále v týchž mezích „literárního myšlení“. Z toho pramení i sborníkem reflektovaná „mimoběžnost“ dosavadních lopatkovských interpretací, jíž čelí rozrůzněností příspěvků a zejména návratem k Lopatkovým textům a dobovým dokumentům.

Je příznačné, že Lopatku příspěvky charakterizující kontrastně — ať už ve smyslu vymezení vůči zjednodušujícím či zavádějícím interpretacím, či s poukazem na soliternost a nasazení v jeho kritickém a občanském postoji. Apelativní text Terezie Pokorné Znova (po 1989) v závěru prvního konferenčního bloku akcentuje kritikovo působení v devadesátých letech a vyzdvihuje na pozadí jeho zdánlivých slabostí především to, v čem je síla jeho (nejen kritického) odkazu: v neschopnosti se pohodlně (čti: pragmaticky) zařadit. Jeho opětovné outsiderství bylo snad frustrované a v protikladu k euforii „nové“ doby, nicméně strážlivé a přesné, Lopatka: „[...] s ojedinelou prozíravostí od zárodků reflektuje postupně bující destruktivní prorůstání oněch podnikatelských, hrubě tržních, potažmo reklamních a seberekamných zájmů s oblastí vlastní tvorby, či spíše toho, co se za ni vydává, a s oblastí kritiky, která tak už kritikou být přestává, a poukazuje přitom na fatální důsledky, které ztráta (sebe)reflexe, třídicích a rozlišovacích schopností přinášela, přináší a přinášet bude nejen literatuře a kultuře, ale i celé společnosti“ (s. 53). Aktuálnost Lopatkova odkazu vyzdvihuje jako trvalou hodnotu i Miroslav Petříček, který v charakteristice autorova kritického stylu také využívá konfrontující perspektivy. V textu *Autenticita: šifra bez kódu* znovuotevívá hlavní diskusi spojenou s kritikovým myšlením. Oproti ostatním referujícím, kteří odmítají autenticitu i jakékoli odvozeniny tohoto slova jako pojmy, jež by Lopatka v kritickém konceptu používal a jež vedou k nepodloženému tradování, Petříček termín nezatrácuje, ale vsazuje ho do kontextu kritikových úvah a užívá ho v témž smyslu jako Lopatka základní podstaty svého uvažování (u Hanče nejvíce tematizované jako: naléhavost, morálnost či vážnost). Opět tak definuje Lopatkovo kritické pojetí skrze negativní vymezení, jistou až ontologickou nepoddajnost: „Ani existenciální šifra, ani autenticita neoznačuje nějakou bezprostřednost či spontaneitu, nýbrž rezistenci — v případě literární tvorby *rezistenci* vůči všem podobám ‚literárního provozu‘, třeba i Hančovo rozhodnutí nepublikovat, anebo v případě raného Hrabala v důsledném ukotvení v orálních základech řeči“ (s. 31–32). Autenticita jako taková je potom nedosažitelná — je stálým a nesplnitelným předpokladem uměleckého tvorby, která je autentická právě tehdy, „když se vystavuje ‚empirii‘, aniž ji chce přemoci, zkrotit, znormalizovat či dostat pod estetickou kontrolu a přetvořit ji v pouhého nositele předem známých významů“ (s. 32).

Demytizaci pojmu autentičnosti se pak přímo věnují jednak Robert Krumphanzl, a to analýzou jeho (ne)výskytu v kritikových textech, jednak i Eva Vrabcová ve spíše popisném rozboru literárněhistorických příruček, oba s odkazem k tvrdošijně traktovaným a textově nepodloženým výkladům.

Kromě zmíněných příspěvků reflektujících výkladovou nevěcnost interpretací Jana Lopatky za pozornost stojí pojednání týkající se autorovy ediční práce. Vedle celkového přehledu jeho činnosti (Jan Šulc) a zamyšlení nad edicí vymykající se Lopatkovým obecným zásadám, v němž Michal Kosák představuje rozsáhlou adaptaci prózy Z. M. Kuděje *Ve dvou se to lépe táhne* (1971) a možnou motivaci tohoto ojedinelého postupu, vzpírajícího se Lopatkovým obvyklým postupům vydávání děl i principům

jeho myšlení o literatuře, je zřejmým přínosem nový výzkum (či spíše pokus o rekonstrukci) Lopatkova podílu na samizdatové Edici Expedice. S vědomím stále většího časového odstupu, nestálosti lidské paměti i odcházení přímých účastníků se Michael Špirit snaží zachytit konkrétní editorovu činnost a analyzuje a dokumentuje Lopatkovo nasazení s různou mírou jistoty tak, jak je nám v současnosti dostupné (Špirit sahá nejen po historických pramenech, ale podniká i kritiku *Příběhu Edice Expedice* Gabriely Romanové). Připisuje mu práci na jednotlivých svazcích, konkrétní péči o jejich následný osud i první sestavení expediční bibliografie.

Lopatkovo osobnost a občanské angažmá dokresluje materiálový průzkum Petra Blažka v Archivu bezpečnostních složek, který zachycuje Lopatkovo sledování StB v letech 1976–1978. Na základě zjištění, že vlastní svazky vedené státní policií na Jana Lopatku byly v roce 1989 skartovány, popsal sledovací mechanismy s oporou o dokumenty, jež se zachovaly ve spisech jiných osob. Součástí publikace jsou reprinty vybraných dokumentů státní policie a kritikovy fotografie pořízené během sledování. Výpovědní sílu těchto pramenů z jiného hlediska umocňuje i fotografie ze souboru Veroniky Tuckerové, na níž dcery Jana Lopatky na jeho popud z okna zvěčnily automobil StB, který odvážel kritika k výsledku.

Každý z Lopatkovi dedikovaných textů se k němu obrací jiným způsobem, avšak s příslovečnou péčí, s níž Lopatka přistupoval k ediční práci, a s vědomím faktu, na nějž upozorňoval Václav Havel, totiž že „90 % jeho práce je neviditelné“. Jednotliví přispěvatelé ohledávají lopatkovské téma z různých aspektů — společným jmenovatelem není polemické vyhraňování, nýbrž úcta k autorovu dílu a jeho rozvažovací pevnosti. Podobným tónem mluvili mezi jinými i Bohumil Doležal a Jiří Brabec. Přesto revolverovský sborník nestaví Jana Lopatku nekriticky na piedestal: že nejde o příležitostnou publikaci apriorně jednosměrně zaměřenou, prokazuje i vzpomínkový oddíl, do nějž jsou zařazeny texty a úryvky z kritik Donáta Šajnera, Ludvíka Vaculíka, Pavla Janouška, Vladimíra Novotného či Jana Lukeše.

V neposlední řadě je možné vyzdvihnout typografickou a grafickou úpravu činící ze svazku obrazově štedrou a provázaně působící publikaci (jen poněkud matoucí je drobná chyba — dvakrát otištěný návrh na sledování Jaroslavy Lopatkové z 13. listopadu 1978, místo téhož návrhu týkajícího se jejího manžela z 3. února daného roku). Knihou *Jan Lopatka 1940–1993* získává lopatkovské bádání potřebnou a svéráznou monografii, jež vzdává pomyslný hold precizovanému a břitkému promýšlení, narušuje zažitě představy o devadesátých letech i sebepochvalné současnosti a znovu střílí ostře do světa literárních konvencí a nepřiznané konformity v uvažování i v životě.

AD:

Jan Lopatka 1940–1993, eds. Edita Onuferová a Terezie Pokorná. Revolver Revue, Praha 2017. 272 s.

